

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312–6809.2019.28.165835>

УДК 821.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВИХ ТРАДИЦІЙ ПРОЗИ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Ірина Терехова, канд. філол. наук, здобувач

*Львівський національний університет імені Івана Франка
lakshinska@gmail.com*

У статті визначено жанрово-стильові особливості прози М. Костомарова, окреслено вплив європейських і національних традицій на формування стилю митця, з'ясовано новаторську роль письменника у започаткуванні літературного жанру антиутопії. Прозові історичні твори М. Костомарова — оригінальне самобуття явище літератури XIX століття, що представляє собою своєрідний синтез публіцистики, фольклору, етнографії.

В запропонованому дослідженні доведено, що художня проза М. Костомарова в жанровому вимірі вбирає в себе традиції вальтерскоттівського типу історичного роману, елементи готичної прози, достовірно передає історичний колорит епохи XVI–XVIII століть.

Ключові слова: повісті, Костомаров, антиутопія, жанр, романтизм.

Літературна палітра Миколи Костомарова досить розмаїта. На авторському рівні вона представлена прозовими, поетичними, драматичними, публіцистичними творами. На тлі літературного процесу XIX століття митець постає передусім як письменник-новатор, творець нових літературних жанрів, зокрема історичної та віршованої драми, винахідник жанру антиутопії, тим самим набагато випередивши своїх сучасників.

Російськомовна проза М. Костомарова тривалий час залишалася поза увагою літературознавців. Наука досі так і не здійснила цілісного системного дослідження прози письменника. Літературознавці В. Смілянська, Я. Козачок, М. Яценко розглядали повісті М. Костомарова не як осібне художнє явище, а переважно у безпосередньому зв'язку із його поезією та драматургією. Це і зумовлює актуальність даної роботи. Досить вагомим є думка В. Шевчука про цінність і значення творчості М. Костомарова. Дослідник наголошує, що цей письменник здійснив поворот «від безкритичного напрямку наших українських романтиків, од їх гірких жалів за минулим та повної літературної безпорадності до серйозного, сучасного ставлення до літератури — це був перелом до вогненної музи Тараса Шевченка» [6, 262].

Мета даної роботи — визначити специфіку жанрових традицій художньої прози М. Костомарова.

Зазначена мета вимагає вирішення таких **завдань**:

- визначити жанрово-стильові особливості прози М. Костомарова;
- окреслити вплив європейських і національних традицій на формування стилю Костомарова-прозаїка;
- з'ясувати новаторську роль митця щодо започаткування літературного жанру антиутопії,
- визначити оригінальність художньої прози М. Костомарова.

Проза М. Костомарова — оригінальне самобутнє явище літератури XIX століття, що представляє собою своєрідний синтез публіцистики, фольклору, етнографії. До неї зараховують повісті «Кудеяр», «Сын», «Сорок лет», «Холуй», «Черниговка», оповідання «Скотский бунт», «Приключения по смерти», «Большая», «Фаина», «Ольховняк», «Незаконнорожденные», «Тайновидец».

Жанровий плюралізм прози М. Костомарова визначається передусім ідейно-естетичною платформою романтизму. За слушним зауваженням дослідниці Н. Копистянської, художній твір оцінюється не за тим, як автор відтворив дійсність, а як створив новий художній світ, несхожий на художні світи інших авторів, як реалізував своє творче «я»: «Під впливом ідеї універсальних зв'язків змінюються не тільки жанри, а й жанротворчі та системотворчі принципи. Жанрову систему романтизму творять не «чисті», відокремлені один від одного певними правилами й нормами жанри, а ті жанрові різновиди і модифікації, які утворюються на основі найрізноманітніших зв'язків. Відбувається поєднання жанрів, наприклад, новели та казки, балади й повісті, новели; поєднуються літературні роди, передусім лірика вторгається в епос, драму, у результаті чого з'являється ліро-епічна поема, лірична повість, лірична драма; взаємодіють усі роди...» [2, 251]. Безсумнівно, під впливом романтизму М. Костомаров детермінує свої прозові твори: повість «Кудеяр» визначено як історична хроніка, повість «Сорок лет» названо народною українською легендою, повість «Холуй» — епізод з історико-побутового життя епохи, повість «Черниговка» — побутова бувальщина, повість «Сын» названо оповіданням.

Костомаров за основу своїх повістей бере різноманітні джерела: легенди, усні оповіді, життєві історії, матеріали судових справ. Він детально та скрупульозно відтворює колорит епох XVI–XVIII століть.

За слушним спостереженням М. Яценко «наукове сумління Костомарова-історика, його глибокі знання та об'єктивність забезпечують стереоскопічність і художню переконливість бачення життя» [1, 352]. Документальність, зосередженість на історичних фактах є домінантним в жанровій структурі прози цього письменника. В повістях Костомарова історична правда тісно поєднується з художньою, художній вимисел переплетений з історичним фактом, дійсні історичні особи функціонують з вигаданими персонажами.

У прозі Миколи Костомарова кожна історична епоха репрезентована співвідношенням життєвої та художньої правди. Зокрема, наприклад, у повісті «Сын» відтворено період XVI століття, описані події, пов'язані із заколотом Степана Разіна. У цьому творі М. Костомаров переслідує мету: показати стосунки поміщиків і холопів. Тут показані такі вади вищого суспільства, як розпуста, аморальність, затурканість, фальш. На протидію цьому показано мораль і духовну велич простого народу. Загалом у повісті Костомаров намагався довести, як на долі окремої особистості відбивається характер епохи та події під час історичних потрясінь.

За своїми жанрово-стильовими ознаками проза М. Костомарова поєднує як національні, так і європейські традиції. Зокрема, повість «Черниговка» має багато спільного з історичними романами Вальтера Скотта. В сюжеті повісті поєднуються як романтичні, так і реалістичні риси. У цьому творі змальовано епоху другої половини XII століття. Сюжет твору побудовано на матеріалі документів судового слідства, які Костомаров ретельно вивчив під час роботи в судовому архіві. В повісті описано злочин боярина Чеглокова. Він заради власної потіхи наругався над честю козачки Ганни Кусівни. Воєвода підступно викрав красуню в день її весілля та зробив своєю коханкою. Повість побудована на життєво правдивому випадку. Тут на прикладі кримінального вчинку боярина Костомаров показує життя українського народу після поразки гетьмана Мазепи. Костомаров, так само, як і Вальтер Скотт, використовує реалістичний метод зображення історичного минулого. За художніми образами персонажів змальовано історичні сили та тенденції, а зіткнення інтересів персонажів розкривали історичні суперечності. В повісті письменник відтворив місцевий колорит, використовував етнографічні деталі, які характеризували епоху. Змальовуючи переломні події в житті країни, письменник намагався своєю уявою охопити всю націю. Основу життя держави

Костомаров бачив у повсякденному народному житті. Авторським зацікавленням є відображення історичних подій і на цьому тлі — доли окремої людини.

Інша повість М. Костомарова «Кудеяр», так само як і «Черниговка», наближена до вальтерскоттівського типу історичного роману. Однак тут, на думку М. Яценко, «певною мірою позначилася й стилістика готичного роману, представленого (саме в 70-х роках) в українській літературі «Марком Проклятим» О. Стороженка, тематично близьким до загаданих творів Костомарова» [1, 352]. Основна ознака готичної прози — зображення надприродного, жахливого, що постійно тримає читача в напрузі. М. Костомаров вміло використовує цей метод. «Кудеяр» є однією з найбільш яскравих повістей М. Костомарова, де, за слушним зауваженням В. Смілянської, «...доволі... екзотичних барв, драматичних подій, пристрасних, навіть «демонічних» характерів» [5, 457]. Сам автор визначає цю повість як історичну хроніку в трьох книгах, в якій змальовано події правління царя Івана Грозного. В основу заголовку повісті-хроніки покладено ім'я головного героя — Кудеяра. У сюжеті твору є багато спільного із готичним романом. Це передусім виявляється в драматизмі колізій, певній таємничості та екстраординарності подій.

Окремої уваги заслуговує оповідання «Скотский бунт», в ній Костомаров проявив своє новаторство, заклавши жанр антиутопії в українській літературі. Ймовірно, на думку дослідників, цей твір написаний у 1879 році. Вперше надрукований у періодичному виданні «Нива» у 1917 році з приміткою про те, що рукопис знайдено під час розбору паперів покійного Миколи Івановича Костомарова і друкується з дозволу Літературного фонду, якому належить право власності на всі твори відомого історика. Зауважимо, що свого часу цей твір належної оцінки серед сучасників, прихильників революції не мав. Пізніше у 1988 році журналіст В. Третьяков надрукував маловідоме оповідання М. Костомарова в журналі «Завтра», подавши свої коментарі і визначивши цей твір як перший у жанрі антиутопія. Пізніше «Скотский бунт» був перекладений й українською мовою та надрукований у Львові в газеті «Пост-поступ» у 1990 році. Однак і тут літературна критика оминула цей твір своєю увагою. Лише у 2017 році до 200-річного ювілею від дня народження М. Костомарова дослідник О. Ясь друкує це оповідання в «Українському історичному журналі» та подає свої коментарі. Тут вже український читач повною мірою може оцінити цей твір.

Це оповідання — зразок антиутопії, в ньому змальовуються негативні тенденції в суспільстві. «Скотский бунт» за формою епістола — послання малоросійського поміщика до свого петербурзького приятеля. У запропонованому листі ведеться оповідь про надзвичайну новину: як тварини намагалися отримати тріумф над людьми. Відтворено цілий бунт, повстання худоби: жеребців, свиней, свійської птиці і т. д. Всі вони хотіли позбутися диктатури людини та здобути омріяну свободу. Головним призвідником повстання був величезний лютий бугай. Його підтримали жеребці, які мали великі образи на людей, свійська птиця, свині, що почали революцію та спустошили квітник. Оськаженою масою тварин передусім керувало таке гасло: «Добьемся равенства, вольности и независимости, возратим себе ниспроверженное и попранное достоинство живых скотов, вернем те счастливые времена, когда скоты были еще свободны, не попадали под жестокую власть человека. Пусть станет все так было в иное блаженное, давнее время: снова все поля, луга, пастбища, рощи и нивы — все будет наше, везде будем иметь право пастись, брыкать, бодаться, играть... Заживем в полной свободе и в совершенном довольстве. Да здравствует скотство! Да погибнет человечество!» [4, 170–171]. Тварини відчули свою перевагу над людьми у плані сили: «На человека! На человека! На лютого тирана! Лягать его! Бить его! Кусать его!» [4, 173]. Посередником між двома ворожим таборами: буйною масою худоби та людьми виступає скотар Омелько. Цей персонаж наділений унікальним даром — розуміти мову тварин. Йому вдається домовитися з повстанцями та подарувати їм омріяну свободу. Далі сюжетна лінія розгортається так, що бунтівники не знають, що з цією волею робити і поволі починають знищувати самих себе: «Но тут рушилось согласие между рогачами и копытниками, — согласие, недавно установившееся по поводу их взаимного домогательства свободы. Не знаю, собственно, за что у них возникло несогласие, но только рогачи стали бодать копытников, а копытники — лягать рогачей: и те, и другие разошлись в разные стороны. После того в стаде и тех, и других произошло внутреннее раздвоение» [4, 181]. Повстанці не змогли жити в умовах свободи і самі повернулися до свого звичного життя, де панував диктат людини. Як бачимо, цей маловідомий твір Миколи Костомарова є як ніколи актуальним, тут постає страшна правда революції, коли некерована маса без чітко осмисленої ідеї може зруйнувати напрацьоване попередниками, що в свою чергу призведе до глобальної

катастрофи. Оповідання Миколи Костомарова «Скотский бунт» має просту сюжетну лінію, але в ній вбачаємо глибокий філософський підтекст. Це твір — пересторога того, що порив до прекрасного майбутнього може бути дуже небезпечним, якщо керуватися лише ідеєю споживання і якщо ця боротьба не буде осмисленою.

Отже, ми бачимо, що за своїми жанровими традиціями проза М. Костомарова досить різноманітна. Вона вбирає в себе традиції вальтерскоттівського типу історичного роману, елементи готичної прози, достовірно передає історичний колорит епохи XVI–XVIII століть. В українській літературі XIX століття Костомаров постає новатором, творцем жанру антиутопії. На сьогодні його твори як ніколи актуальні та заслуговують належної оцінки сучасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія української літератури XIX століття: в 2 кн. / за ред. М. Г. Жулинського. — К. : Либідь, 2005. — Кн. 1. — 656 с.
2. Копилянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. — Львів : ПАІС, 2005. — 368 с.
3. Костомаров М. І. Твори : в 2 т / упоряд., передм. та приміт. В. Л. Смілянської. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2: Повісті. — 1990. — 780 с.
4. Костомаров Н. И. Скотский бунт. Письмо малороссийского помещика к своему петербургскому приятелю (До 200-річчя від дня народження М. І. Костомарова та століття першої публікації «Скотского бунта») // Український історичний журнал. — 2017. — № 1. — С. 157–182.
5. Смілянська В. Л. Шевченкознавчі роздуми : збірник наукових праць. — К.: 2005. — 491 с.
6. Шевчук В. О. Муза Миколи Костомарова // Шевчук В. О. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. — К. : Радянський письменник, 1990. — С. 262–269.

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРОВЫХ ТРАДИЦИЙ ПРОЗЫ Н. КОСТОМАРОВА

Ирина Терехова, канд. филол. наук, соискатель

Львовский национальный университет имени Ивана Франка

В статье определены жанрово-стилевые особенности прозы Н. Костомарова, обозначено влияние европейских и национальных традиций на формирование стиля творца, обосновано новаторскую роль писателя в зарождении литературного жанра антиутопии. Доказано, что прозаические исторические произведения Н. Костомарова — оригинальное самобытное явление литературы XIX века,

которое представляет собой своеобразный синтез публицистики, фольклора, этнографии. В результате исследования обнаружено, что художественная проза Н. Костомарова в жанровом аспекте вбирает в себя традиции вальтерско-товского типа исторического романа, элементы готической прозы, достоверно передает исторический колорит эпохи XVI–XVIII веков.

Ключевые слова: повести, Костомаров, антиутопия, жанр, романтизм.

FEATURES OF GENRE TRADITIONS OF PROSE OF MIKOLA KOSTOMAROV

Irina Terekhova, candidate of philological sciences,

Lviv National Ivan Franko University

In the article the genre-style features of M. Kostomarov's prose are defined, the influence of European and national traditions on the formation of the style of the artist is determined, the author's innovative role in starting the literary genre of dystopia is determined.

M. Kostomarov's prose — is an the original phenomenon of literature of the nineteenth century, which is a peculiar synthesis of journalism, folklore, ethnography. Among them are the stories «Kudeyar», «Son», «Forty years», «Kholui», «Chernigovka», «Scots revolt», «Adventures on death», «Sick», «Faina», «Olhovniak», «Illegal births», «Taynovidets». Genius pluralism of M. Kostomarov's prose is determined primarily by the ideological and aesthetic platform of romanticism. Under the influence of romanticism, the writer determines his prose works: the story «Kudeyar» is defined as a historical chronicle, the story «Forty years» is called folk Ukrainian legend, the story «Cholly» — an episode in the historical and everyday life of the era, the story «Chernigovka» — a household story, a story «Son» is called a story. Kostomarov bases his tales on a variety of sources: legends, verbal tales, life stories, materials of litigation. Here he details and scrupulously reproduces the color of the epochs of the XVI–XVIII centuries. Documentation, focus on historical facts is dominant in the genre structure of the writer's prose. In the stories of Kostomarov, the historical truth is closely connected with the artistic, artistic peculiarity intertwined with the historical fact, the true historical persons function with fictional characters.

In the prose of the writer, every historical epoch is represented by the relation of life and artistic truth. According to his genre-style features, Kostomarov's prose combines both national and European traditions. In the genre aspect, it absorbs traditions of the Walter-Scottish type of historical novel, elements of Gothic prose. Today his works are never more relevant than ever, and they deserve a proper assessment of contemporaries.

Key words: novels, Kostomarov, dystopia, genre, romanticism.

REFERENCES

1. Istoriiia ukrainskoi literatury XIX stolittia (2005). Kyiv, Lybid, 1 656 p.
2. Kopistyanska N. (2005). Zhanr, zhanrova sistema u prostori literaturoznavstva. Lviv, Pais, 2005, 368 p.

3. Kostomarov M. I. (1990). *Tvory*. T. 2: Povisti. Kyiv, Ukraina, 780 p.
4. Kostomarov N. I. (2017). Skotskiy bunt. Pismo malorossiyskogo pomeschika k svoemu peterburgskomu priyatelyu (Do 200-richchya vId dnya narodzhennya M. I. Kostomarova ta stolittya pershoiy publikatsiyi «Skotskogo bunta», *Ukrayinskiy istorichniy zhurnal*, no. 1, p.p. 157–182.
5. Smilianska V. L. (2005). Shevchenkoznavchi rozmysly. *Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, Ukraina, 491 p.
6. Shevchuk V. O. (1990). Muza Mikoli Kostomarova, Doroga v tisyachu rokiv: Rozdumi, statti, ese. Kyiv, Radyanskiy pismennik, p.p. 262–269.

Стаття надійшла до редакції 16 березня 2019 р.